

Den demokratiska kapitalismen infekterad

För min generation, född på 1980-talet, har den demokratiska kapitalismens kris varit ständigt närvarande. Kommodifiering, konkurrens och prekaritet utgör den skruv som spänns allt hårdare kring vår sfär av frihet. Därtill kastar växande auktoritära tendenser, populism och finanskriser en ständig skugga över tillvaron. Och nu, bara drygt tio år efter den stora finanskraschen, konfronteras samhällsformationen med ett virus som redan ekonomiskt slagit hårdast mot dem som saknar etablerade karriärer och ekonomisk buffert. Återigen skenar statsskuldena iväg när företag och arbetsplatser måste räddas. Och lika säkert som tåget anländer till perrongen, blir dessa skulder en arena för politisk konflikt när pandemin väl är över. Samtidigt kan vi fråga oss om viruset blir en katalysator för en ny, progressivare politik, eller om de rådande motsättningarna förvärras? Man kan också fråga sig om den demokratiska kapitalismen kommer att klara en coronachock som ytterligare lägger sten på börda i ett system som tyngs av tidigare kriser och som i decennier varit fjättrat vid föreställningen att alternativ till status quo egentligen inte existerar.

Den demokratiska kapitalismens motsättningar

Vad menas då med ”demokratisk kapitalism”, den modell som tillämpats i väst efter andra världskrigets slut i västvärlden? I motsats till en verklighet där kapitalet håller samhället i ett järngrepp, är den demokratiska varianten en samhällsformation där marknadsmekanismen accepteras, men där marknadens negativa effekter gentemot ett stort antal människor balanseras genom politisk intervention. Begreppet är dock inte en självklarhet för alla och en skilje-

linje går mellan mainstream-nationalekonomer och dem som ser på problemställningarna utgående från den politiska ekonomins ramverk. I motsats till de ekonomer som utgår från neoklassiska teorier ser de som utgår från politisk-ekonomiska perspektiv mer kritiskt på problemet. I stället för att svälja att det rådande ekonomiska systemet skulle vara ”neutralt” och styrt av objektiva marknadslagar, ser man det som en formation som i högsta grad tjänar ett politiskt syfte. Enligt den politisk-ekonomiska inriktningen är alltså en värdering inbyggd i själva valet att utgå ifrån ett neoklassiskt perspektiv.

Ett starkt vetenskapligt belägg för att ekonomin inte styrs utgående från objektiva, ohistoriska parametrar som gäller oberoende av tid och rum finner man hos Michal Kątecki, som visade att den kapitalistiska ekonomin kan förstås utgående från maktrelationer och förhandlingar mellan aktörer¹. Sett från den utgångspunkten kan man förstå den demokratiska kapitalismens tillstånd och kris som reaktioner från dem som äger produktionsmedlen på politiska beslut som gör intrång på deras domän. Produktionsmedlens ägare kan till exempel, som Kątecki visar, reagera på ”felaktiga” beslut genom en investeringsstrejk som i sin tur förorsakar arbetslöshet. Därför utgör alltså den neoklassiska teorin främst en rationalisering av den här processen genom att förklä den i form av ”lagar”.

Sociologen Wolfgang Streeck har, med hänvisning till Kątecki, konceptualiserat den demokratiska kapitalismens kris som konflikten mellan två element som är inbyggda i den. De utgörs av den

¹ Kątecki, M (1943) Political Aspects of Full Employment, *Political Quarterly*

neoklassiska ekonomiska teorins krock med den moraliska ekonomin². Den neoklassiska teorin gör alltså gällande att samhällsekonomin bör fungera enligt en viss ”objektiv regelbok” som betonar att ekonomin ska skyddas från utomstående faktorer. De här utomstående faktorerna är till exempel oansvariga politiker, som sprider ut pengar med resultatet att risken en investerare utsätter sig för inte materialiseras i form av rättvis avkastning. Måhända är konsekvensen av den neoklassiska världen att kapital ackumuleras till allt färre – inte minst för att de snabba vinsternas ekonomi gynnar kortsiktighet och inte långsiktiga investeringar i den produktiva ekonomin. Och det i sin tur leder kanske till svagare tillväxt, lägre löner och minskad konsumtion och därtill nedskärningar i offentliga utgifter när finansieringen för välfärdstjänsterna sinar. Men det i sig betyder inte, enligt den neoklassiska ekonomins förespråkare, att systemet ”totalt sett” inte skulle fungera bra. Rättvisan i systemet bygger på att flitiga och intelligenta människor får den belöning de förtjänar medan antalet fripassagerare minimeras. Det i sig är en förutsättning för ett livskraftigt samhälle, där kapitalet som ackumuleras ändå till slut sipprar neråt. För att skydda mot alltför grova övertramp finns det åtminstone i den liberalare varianten ett minimum av skydd att tillgå för ”de svagaste”. Men den neoklassiska teorins utmaning ligger i att förklara nyttan av systemet för dem som drabbas. Och eftersom många av dem som drabbas är människor som jobbar hårt, upplever de att marknadens lagar inte är en garant för ett gott eller ens drägligt liv. Istället hoppas de att politiska interventioner kan motarbeta orättvisor och reformera systemet.

Vad som alltså sker är att den ”objektiva” teorin krockar med den andra sidan av den demokratiska kapitalismens mynt som utgörs av ”den moraliska ekonomin”. Den moraliska ekonomin är ett begrepp som användes av den brittiska historikern Edward Thompson. I den har människan sociala rättigheter inom det kapitalistiska systemet. Man utgår ifrån att sociala rättigheter inte är bundna till en individs ekonomiska prestationsförmåga. Det i sin tur berättigar kapitalismen som system. När nu en majoritet

av befolkningen är beroende av att dessa sociala rättigheter förverkligas av staten, ger det demokratiska statsskicket väljarna en chans att genom regelbundna parlamentsval skydda sig mot de oundvikliga effekter som en fri marknad förorsakar. Den här demokratiska impulsen utgör dock ett slags hot mot den fria marknadsekonomin och det innebär att ett spänningsmoment är inbyggt i själva systemet. Men acceptansen av detta utgör samtidigt grunden för kompromissen.

Den demokratiska kapitalismen infekterad

Vad har detta att göra med världen under och efter covid-19? Den ekonomiska kris vi nu befinner oss i kan inte skyllas enbart på den demokratiska impulsen. Men under epidemivågen har det hela tiden funnits de som oroar sig för politiker som stänger stora delar av den ekonomiska aktiviteten i samhället och finansierar detta genom lån. Istället borde man hålla igång den ekonomiska aktiviteten så långt det går, säger de. Men eftersom regeringar i demokratier har en skyldighet att skydda sina medborgares liv och hälsa, blir det svårt att låta bli att begränsa spridningen med stundvis strikta begränsningar som negativt berör näringslivet. Då blir en konsekvens också att regeringar lånar stora summor pengar. Det behövs inte minst för att den demokratiska kapitalismen i sig ska skyddas mot risken för kollaps, men också för att regeringspartier rent pragmatiskt önskar få förnyat förtroende. Men det är ändå berättigat att fråga sig vad som kommer att ske efter pandemin. De ökande statsskulderna innebär nämligen att den demokratiska kapitalismens inbyggda spänningsmoment – som redan var akuta efter finanskrisen – skruvas upp ännu mera.

Om vi bortser från den första perioden mellan 1945 och slutet av sextiotalet då tillväxten i den västerländska ekonomin var exceptionell, har den demokratiska kapitalismen präglats av kriser. Den första perioden efter kriget innebar en klasskompromiss med ökande löner, full sysselsättning och välfärdsstatsexpansion. Den lösningen minskade markant på de inbyggda motsättningarna mellan kapital och arbete och den demokratiska kapitalismen lev-

² Streeck, W (2011) The Crises of Democratic Capitalism, *New Left Review* no 71, Sept–Oct sid. 5–29

de sina glansdagar³. Kompromissen innebar dock att inflationstrycket ökade, något som inte tilltalade dem som förfogade över det privata kapitalet, och samtidigt blev löntagarna mer och mer militanta. USA, som stod som garant för systemet, förlorade med tiden ändå kapacitet att backa upp det i och med att landets relativa globala inflytande minskade. Det här utmynnade i konflikter då spänningsmomenten kom till ytan samtidigt som produktiviteten och tillväxten blev svagare.

För att lösa krisen tog Paul Volcker, ordförande för amerikanska *Federal Reserve*, till storsläggan och chockhöjde räntorna år 1979. På så vis besegrades den stigande inflationen. Priset blev dock att arbetslösheten sköt i höjden. Samtidigt motbevisades antagandet att hög sysselsättning skulle vara en förutsättning för att en regering skulle anses värd den folkliga majoritetens förtroende. Ronald Reagan och Margaret Thatcher vann val trots hög arbetslöshet i ett läge där många väljare ville återställa ordningen i samhällen som präglats av inflation, arbetslöshet och strejker. Och det är få som vill leva i ett samhälle där gravgravarna strejkar, för att nämna ett ökänt exempel från Storbritannien. Thatchers slogan ”*Labour isn't working*”, fick under de omständigheterna stort gehör.

Men inte heller den lägre inflationen och den framgångsrika kampen mot de militanta löntagarna innebar ett slut på den ekonomiska och politiska ”oredan”. Spänningsmomenten kvarstod. Den arbetande befolkningen hade vant sig vid en högre levnadsstandard och ett omfattande skydds nät och trots att de kunde rösta på högerpolitiker ville de inte gå miste om sin välfärd. I princip kunde ökade skatter ha varit ett sätt att finansiera välfärdstjänster som började urholkas. Men låg tillväxt och en smalare skattebas har gjort väljarna allt annat än mottagliga för en ökad skattebörd, och de rikaste har med framgång lyckats, även på lagliga vägar, kringgå skatter allt effektivare. Svaret blev istället att öka låntagningen för att upprätthålla den ”moraliska ekonomi” som är inbyggd i klasskompromissen.

3 Avsikten här är inte att idealisera alla aspekter av den epoken, till exempel var det västerländska samhället allt annat än jämställt och flera minoriteter upplevde antagligen ännu mera diskriminering än idag.

Att hålla igång de ekonomiska hjulen med stora mängder lånade pengar har dock sina gränser. I något skede kommer man till en punkt då de som förfogar över kapitalet blir oroade över om de ska få tillbaka sina pengar, och i och med den kontinuerligt låga tillväxten i den västerländska ekonomin kommer man inte ifrån problemet. Det leder till ett ökat tryck på att balansera budgetar, vilket i klarspråk betyder nedskärningar och/eller skatthöjningar. Ett alternativ då är att hålla igång konsumtionen genom ökad kredit för vanliga medborgare, och genom att i allt högre grad tillåta utvecklandet av komplicerade och riskabla finansinstrument för ekonomin att vila på. Då betonas snabba, riskabla cash framom långsiktighet. Men också den här finansialiserade modellen stöter förr eller senare på massiva problem, vilket finanskrisen 2007–08 exemplifierade. Och plötsligt måste staten återigen ta till väldiga lån för att rädda systemet man byggt upp på alltför riskabla grunder.

Politiska trubbel i Europa

Efter att kreditinstituten (och den globala ekonomin) efter finanskrisen räddats genom stora lån, krävde marknaden snart motprestationer för att lugna sig. I Europa, där det i kontinentens ekonomiska stormakt Tyskland på rent moraliska grunder traditionellt anses vara förkastligt att leva på lånade pengar, blev reaktionen mot att perifera länder i euro-området skulle räddas med kollektiva medel negativ. Men den för kreditgivarna ständigt närvarande risken att en stat skulle gå i konkurs måste undvikas genom att rädda problembarnen, med Grekland i spetsen. Och för att göra det behövdes alltså andra stater, som på grund av större kreditvärdighet kunde gå i god för att euro-området skulle hållas intakt. En avgörande roll spelades också av den nominellt opolitiska centralbanken ECB som tänjde på sina egna regler och satte ner foten genom att lova allt stöd som bara krävdes för att rädda euron. På så vis räddades den gemensamma valutan och kanske hela EU. Men för att genomföra de lånepaket som staterna till slut garanterade, gick euro-området av kortsiktiga politiska skäl in för ett decennium av åtstramningspolitik. Effekterna av detta var att ekonomin inte fick en ordentlig omstart utan åter dök,

samtidigt som nationalismen ökade. Och så länge EU fungerar som en konfederation av stater utan en överstatlig demokrati som stöder en socialt hållbar federal finans- och socialpolitik, kommer det här problemet att bestå.

En medicin för Europa?

I ljuset av covid-19 står EU åter inför ett dilemma, trots att viruset verkar ha ruckat på den ortodoxi som accentuerades i eurokrisens kölvatten. EU:s ledare kom i juli överens om ett stimulanspaket värt 750 miljarder euro och ECB har intygat att man är beredd att fortsätta med att å sin sida hålla penningkranarna öppna så länge det krävs. Nu har Internationella valutafonden IMF dessutom proklamerat att stimulansåtgärderna inte nödvändigtvis kommer att innebära nedskärningar i framtiden, eftersom ekonomin ska växa så kraftigt att räntekostnaderna förblir relativt sett låga. Innebär covid-19 alltså att vi går in mot ett paradigmskifte i den ekonomiska politiken som banar väg för en era av tillväxt och högre levnadsstandard, i likhet med *le trente glorieuses* efter andra världskriget? Knappast, om inte de politiska vindarna snart vänder.

Visserligen har Tyskland och Frankrike agerat klokt i att genom återhämtningsfonden föra EU in på en möjlig väg av ökad gränsöverskridande finanspolitik. Men både problemet med statsskulder och problemet med politiska motsättningar återstår att lösa. Den politiska motsättningen *mellan* stater består i att till exempel de nordiska länderna hårdnackat motarbetar ökad gränsöverskridande ekonomisk politik. *Inom* stater består den politiska konflikten mellan nationalistiska populister och mainstreampartier. De senare ser ingen annan möjlighet än att fatta beslut som uppfattas som nödvändiga för att undvika att den demokratiska kapitalismen kollapsar, något som EU kunde stå inför i fall av en stor konkursvåg och massarbetslöshet.

Samtidigt består dilemmat med statsskulden: den kan inte öka i all oändlighet utan konsekvenser. Ett uttalande som ger en fingervisning om vad som komma skall kom president Sauli Niinistö med i en intervju på MTV i somras. Niinistö sade sig vara orolig över statsskuldena. Han refererade till förslag om att avskryva de stora skulderna och sade sig

vara bekymrad över det moraliska fördärv som kan uppkomma om statsskuldena avskrivs. Det skulle enligt Niinistö i värsta fall leda till att människor vande sig vid tanken att man inte längre behöver arbeta för att betala vad man är skyldig. Över lag har den politiska högern varit försiktig med att framföra det här budskapet mitt under rådande pandemi, men det är naivt att tro att motsättningarnas tid plötsligt skulle vara förbi. Mer troligt är att konflikterna kommer till ytan när väl pandemin är över och notan ska betalas. För någon kommer att betala, även om det sker i form av att avskryva skulder.

Men när presidenten oroar sig över arbetsmoralen bland folket, finns det en annan fråga som kanske borde oro honom ännu mera. Den är: har vi råd att se till att människor som vill arbeta får göra det? När arbetslösheten och permitteringarna ökar i och med viruset, är frågan knappast om människor *vill* arbeta utan om de *får* göra det. Kvarstår alternativet att avskryva åtminstone en del av statsskuldena, i kombination med dels en investeringsagenda ämnad att skapa tillväxt, dels höjda skatter för de mest välbeställda. Annars kan den demokratiska kapitalismen möta en kris den inte förmår kontrollera.

Risker

En närmare granskning av situationen ger en fingervisning att är det långt ifrån klart att vi nu skulle bevittna ett paradigmskifte. Det globala perspektivet just nu är att IMF, trots talet om investeringar, endast är berett att använda 10% av sin lånekapacitet, medan avskrivningen av utvecklingsländernas statsskulder är synnerligen modest. I EU har återhämtningsfonden inte ännu kommit till användning eftersom det råder oenighet om vad pengarna ska användas till. Därtill, och det är oroväckande, finns det fortfarande inte en politisk vilja att på överstatlig nivå skapa det institutionella ramverk som kunde möjliggöra en gemensam finanspolitik.

Den nära framtiden verkar stater också se på med viss avsaknad av realism. Den här slutsatsen kan man dra till exempel om man kastar en blick på de obligatoriska budgetrapporter medlemsstaterna givit EU-kommissionen. I dem skönjer man en överoptimistisk tilltro till en snabb återhämtning 2021. Tyskland och Frankrike planerar till exempel

minska på statsskulden redan 2021, vilket riskerar leda EU in i en recession lik den efter eurokrisen. Också i lilla Finland är förhoppningarna på framtiden märkligt stora. Trots att man räknar med att fortsätta stöda företag och trots att man räknar med ökade hälsovårdsutgifter, är förväntningen att de sociala utgifterna inte ska öka, och inga ”extra” infrastrukturinvesteringar förväntas år 2021.

De här prediktionerna är problematiska på två sätt. De verkar både underskatta de effekter den åter snabbt ökande spridningen av covid-19 de facto har, och de bortser från att de underliggande problemen i ekonomin – avsaknaden av (grön) tillväxt – inte kan åtgärdas utan en ordentlig kursändring. Trots de lovande steg som vidtogs tidigare under pandemin, verkar de politiska beslutsfattarna inte, i ljuset av vad vi nu vet, vara kapabla att ta tjuren vid hornen och på allvar stimulera ekonomin med överstatligt koordinerade långsiktiga investeringar. Den akuta krishanteringens borde alltså vara kopplad till åtgärder för att råda bot på den långsiktiga europeiska krisen. Då handlar det om en ekonomisk politik som går ut på att investera i utbildning, infrastruktur och välfärdstjänster. En sådan politik kunde dels leda till högre tillväxt och dels pacificera de nationalistiskt-populistiska tendenser som bubb- lar under ytan.

Kapitalismens anpassningsförmåga prövas

En av kapitalismens stora styrkor är dess anpassningsförmåga. Trots att vissa funktionärer hårdnackat hållit fast vid sina ortodoxa doktriner, har vi under de senaste månaderna bevittnat en anmärkningsvärd anpassning till rådande omständigheter. Och det ska vi vara tacksamma för. Historien har visat att oförmåga att anpassa sig kan leda till katastrofer som nazism, stalinism och krig. Att Tyskland nu åtminstone tillfälligt förespråkar massiva stimulanspaket och gemensamt europeiskt ansvar för ekonomin kan vara ett exempel på att man lärt sig något av den senaste krisen. För bara något år sedan höll landet hårt fast vid den strama ekonomiska politik som blivit känd som ordoliberalism. Måhända blev de andra stramhetsförespråkarna Finland, Nederländerna, Österrike och Sverige överrumplade av att Tyskland ändrade sin linje och därmed för-

satte nordeuropéerna i något av en återvändsgränd med sin ”frugala” politik?

Också i Finland, som inte formellt hörde till de mest aktiva stränghetsförespråkarna, var indignationen stor över det föreslagna paketet, även om de flesta till slut enligt opinionsmätningar verkade acceptera det. Men det här betyder inte att åtstramningspolitiken förpassats till historien. Att ekonomer och politiker från vänster till höger förespråkar stimulans är en nödvändighet som inte betyder att de djupgående problemen med den kapitalistiska ekonomin, eller ideologiska skillnader, skulle ha utplånats. Men om den demokratiska kapitalismens inre motstridigheter ska kunna hanteras, är det på sin plats att utnyttja den nuvarande krisen för att bygga ett framtida Europa där man lägger tonvikten på att skapa en bättre, mer jämlik framtid. Alternativet är att spänningarna inom och mellan stater successivt ökar, med oanade följder.

10.12.2020

KARANTÄN ELLER INTE
— UNNA BLIVANDE VÄNNER
EN

**GÅVO-
PRENUMERATION**

NYA ARGUS
PÅ PAPPER
FÖR 2021

◇ ETT FYSISKT VAL ◇

60 €/ÅR

GARANTIFÖRENINGENS MEDLEMMAR
45€

*
***
*****